

تدوین و اولویت‌بندی راهبردهای توسعه گردشگری با رویکرد پایداری (نمونه موردی: شهر کاشان)

یونس غلامی* - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری گروه جغرافیا و اکوتوریسم، دانشگاه کاشان
نسترن خلجی - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه کاشان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۱۱

چکیده

امروزه با توجه به افزایش مشکلات گردشگری، توجه به رویکرد پایداری در گردشگری الزامی است. تحقیق حاضر با هدف شناسایی نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده در توسعه گردشگری شهر کاشان و اولویت‌بندی راهبردهای مناسب انجام گرفته است. در این زمینه، پس از مطالعه مبانی نظری و پیشینه تحقیق، پنج شاخص اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، محیطی، نهادی و کالبدی-زیرساختی که بر گردشگری پایدار شهر کاشان مؤثرند، شناسایی و تجزیه و تحلیل شدند. این تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی پیمایشی است. برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز از پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق را گردشگران و کارشناسان صنعت گردشگری و جامعه محلی شهر کاشان تشکیل می‌دهد. در این راستا، ابتدا نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده از طریق مدل PIP شناسایی و سپس براساس روش ANP اولویت‌بندی شدند. در مرحله بعد، مناسب‌ترین راهبردهای توسعه گردشگری پایدار استان به ازای مهم‌ترین نیروها تدوین شدند. نتایج تحقیق نشان داد «ایجاد اشتغال و درآمدزایی» و «افزایش هزینه کالاها و خدمات» مهم‌ترین نیروها میان نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده محسوب می‌شوند. در نهایت، «بهره‌گیری بهینه و هدفمند از افزایش انگیزه مسافرت در بین مردم» و «نظارت بر قیمت اجناس از طرف سازمان‌های مرتبط در طول فصول پرگردشگر» مناسب‌ترین راهبرد پیشنهاد داده شد.

واژه‌های کلیدی: شهر کاشان، فرایند تحلیل شبکه (ANP)، گردشگری، گردشگری پایدار، مدل PIP.

مقدمه

گردشگری بزرگ‌ترین محرکه اقتصادی قرن حاضر به‌شمار می‌رود و یک ابزار اقتصادی محسوب می‌شود؛ به‌طوری‌که این صنعت با ترکیب و به‌کارگیری همزمان منابع داخلی و خارجی، منافع اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فرهنگی زیادی را به‌دنبال دارد (Liu et al., ۲۰۰۶: ۱۵۹). همچنین، بسیاری از کشورها این صنعت را منبع اصلی درآمد، اشتغال، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی می‌دانند (Lee et al., ۲۰۱۱: ۴۱۳; Tohidi, ۲۰۱۱: ۲۰۷). در واقع، طیف وسیعی از سیاستگذاران و برنامه‌ریزان نظام‌های سیاسی و مدیران اجرایی در کشورهای مختلف به این صنعت توجه کرده‌اند؛ زیرا امروزه توان اثرگذاری بر فرایند توسعه متوازن و خردورزانه را در همه دنیا دارد (ابراهیم‌زاده و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۰۸). بدین ترتیب، این صنعت یکی از ارکان مهم اقتصاد جهان کنونی را دربرمی‌گیرد و سرمایه‌گذاری در این صنعت، از پربازده‌ترین سرمایه‌گذاری‌ها محسوب می‌شود (رامشت و فیض‌اللهی، ۱۳۹۲: ۲). این صنعت نوپا در سال‌های اخیر تأثیرات زیادی بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جهان داشته است. ایجاد اشتغال، ارزآوری، تعادل منطقه‌ای، کمک به صلح جهانی، کمک به سرمایه‌گذاری در میراث فرهنگی، بهسازی محیط، کمک به بهسازی زیستگاه‌های حیات وحش، توسعه نواحی دارای جاذبه‌های گردشگری و جلوگیری از برون‌کوچی جمعیت از جمله مزایای این صنعت بوده است (صدر موسوی و دخیلی کهنوئی، ۱۳۸۶: ۱۴۳). همچنین، کالای اصلی توریسم شبیه سایر محصولات صنعتی نیست. توسعه گردشگری شهری و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری از یک سو و عایدات آن از سوی دیگر بر بهبود شرایط زندگی، کیفیت محصولات و خدمات شهری و کاهش آلودگی‌های زیست‌محیطی با تعریف منطقی کاربری‌ها، ایجاد نهادها و شبکه‌های اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذار - که همه آن‌ها از مصادیق توسعه پایدارند - تأثیر می‌گذارد (کاظمی محمدی، ۱۳۸۷: ۷۱). البته متصدیان این صنعت افراد را به سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری بدون توجه به تأثیرات این سرمایه‌گذاری‌ها بر محیط و توسعه اجتماعی تشویق می‌کنند. گردشگری و محیط‌زیست وابستگی متقابل دارند. به همین دلیل، توسعه و مدیریت گردشگری به‌گونه‌ای که با محیط سازگار باشد، عامل اساسی در دستیابی به توسعه پایدار به‌شمار می‌آید. گردشگری باید بخشی از محیط‌های طبیعی و فرهنگی و اقتصادی باشد تا تعادل بین آن‌ها را حفظ کند. تا اواخر دهه ۱۹۷۰، گردشگری فعالیتی طلایی و بدون دود (آلودگی) معرفی و همواره بر پیامدهای مطلوب و منافع آن به‌ویژه منافع اقتصادی تأکید می‌شد (Choi, ۲۰۰۳: ۷۷). در دوران کنونی، در پی بروز بحران‌های زیست‌محیطی، نابودی منابع و ایجاد موانع در راه رسیدن به توسعه پایدار، باید برنامه‌ها براساس شناخت و ارزیابی توان محیط انجام گیرند تا هم بهره‌برداری درخور و مستمر از محیط صورت گیرد و هم ارزش‌های طبیعی محیط حفظ شود. براین اساس، تحقیق روی گردشگری پایدار ضروری است و اهمیت فراوانی دارد (نوری و آوارگانی، ۱۳۸۶: ۲۳). از دهه ۱۹۸۰ یافته‌ها و گزارش‌های تحقیقی متعدد، پیامدهای زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی نامطلوب گردشگری را تأیید کرده‌اند. در دهه مذکور، پیامدهای زیست‌محیطی ناشی از گردشگری به تنها دغدغه محققان این حوزه مبدل شد (Bulter, ۱۹۸۰: ۵). در دهه ۱۹۹۰، در راستای پارادایم توسعه پایدار، رویکردهای سنتی توسعه گردشگری به چالش کشیده شد و با تأکید همزمان بر پیامدهای مطلوب و نامطلوب گردشگری، حرکت از گردشگری انبوه به سوی رویکرد توسعه پایدار گردشگری آغاز شد (Hawkes and Williams, ۱۹۹۳: ۲۳). گردشگری به‌ویژه گردشگری بومی^۱ در ایران به‌عنوان عامل پیش‌ران قوی در دهه‌های اخیر رشد چشمگیری داشته و در نواحی گردشگرپذیر سهمی مهم در روند توسعه به‌ویژه از ابعاد اقتصادی داشته است (قدمی و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۱). در این زمینه، کاشان با برخورداری از جاذبه‌های تاریخی و طبیعی یکی از قطب‌های اصلی کشور محسوب شده است. رشد فعالیت‌های گردشگری در دهه‌های اخیر با تأثیرگذاری عمیق بر بنیان‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، فرایند توسعه در کاشان را با

چالش‌های جدی روبه‌رو ساخته است؛ به‌طوری‌که در کنار منافع به‌طور عمده اقتصادی، مجموعه‌ای از هزینه‌های اجتماعی و زیست‌محیطی ناشی از رشد فعالیت‌های گردشگری در حوزه‌های گردشگری شهر نمایان شده است. در حال حاضر، گردشگری در سراسر جهان نقاط مثبت و منفی بسیاری دارد و تبعات منفی آن موجب تخریب محیط‌زیست و مناظر تاریخی و گستره‌های هویت‌بخش می‌شود که این چالش سبب ضرورت توجه به استفاده از اصول پایداری در صنعت گردشگری شده است. بسیاری از دولت‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که استفاده از اصول پایداری در گردشگری موجب کاهش بسیاری از مشکلات مربوط به این صنعت می‌شود؛ زیرا در واقع هدف نهایی توسعه پایدار گردشگری فراهم‌آوردن شرایطی است که در آن با استفاده از ظرفیت‌های محیطی کیفیت محیط‌زیست و شهر ارتقا یابد. ارتقای پایداری توسعه شهر و محیط گردشگران سبب جذب بیشتر آن‌ها به حوزه‌های گردشگری می‌شود. پژوهش روی مسئله پایداری در برنامه‌ریزی راهبردی برای گردشگری اهمیت دارد. همچنین، یافته‌ها نشان می‌دهد نقش گردشگری به‌عنوان عامل محرک در حال تخریب توسعه ناحیه‌ای در کاشان است که این موضوع در تضاد با اصول گردشگری پایدار است و به همین دلیل تحقیق در زمینه گردشگری کاشان ضرورت می‌یابد. هدف پژوهش حاضر تدوین و اولویت‌بندی راهبردهای توسعه گردشگری پایدار در کاشان است. مهم‌ترین پرسش‌های مطرح در این پژوهش عبارت‌اند از: کدام راهبردها برای توسعه گردشگری پایدار شهر کاشان مناسب‌تر است؟ شاخص‌های گردشگری در شهر کاشان تا چه اندازه پایدار است؟ در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش و هدف و اهمیت آن مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با موضوع بررسی شده است. در این راستا، هریسون^۱ و دیگران در سال ۲۰۰۳ پژوهشی با عنوان «توسعه گردشگری پایدار در کارائیب» انجام دادند. آن‌ها موضوعات اساسی مؤثر بر توسعه گردشگری پایدار در کارائیب را بررسی کردند. به این منظور، آن‌ها با چهل نفر از کارشناسان و متخصصان صنعت هتلداری و بخش گردشگری مصاحبه کردند. نتایج تحقیق نشان داد موضوعات کلیدی توسعه در گردشگری کارائیب، نیازهای تحقیقاتی و آموزشی هستند. فازدنا^۲ و دیگران در سال ۲۰۱۰ در پژوهش خود با عنوان برنامه گردشگری دره دورو^۳ بیان کردند دره دورو ویژگی‌های منحصر به فردی دارد و نیازمند ارتقای گردشگری پایدار به‌منظور مدیریت و حفاظت از این منطقه است. دورو با چالش‌هایی از جمله حمایت و حفاظت از منابع طبیعی، ایجاد و توسعه شرایط فراساختاری برای توسعه منطقه و ارتقای آگاهی محیطی بین ساکنان و بازدیدکنندگان مواجه است. فازدنا و دیگران به‌منظور برخورد مناسب با این چالش‌ها و افزایش رقابت‌پذیری منطقه، یک فرایند برنامه‌ریزی مشارکتی را پیشنهاد کردند. پائول و وگل نیز در سال ۲۰۱۳ در پژوهش خود از یک چارچوب مفهومی مبتنی بر دارایی‌ها با رویکرد معیشت پایدار برای بررسی تأثیر پرورش میگوی ارگانیک در معیشت خانوار استفاده کردند. آن‌ها در این تحقیق نتیجه گرفتند که اگر ظرفیت کشاورزان در مقابله با پدیده‌های نامشخص (آسیب‌پذیری) افزایش یابد، می‌توان گزینه‌های بیشتری را برای شکل‌دادن به معیشت به‌دست آورد. پرورش میگوی آلی دارایی‌های کشاورزان را افزایش داده است و آسیب‌پذیری‌شان را در روشی که به معیشت پایدار منجر می‌شود، کاهش داده است. در این تحقیق، دارایی‌های معیشتی پنج‌گانه، راهبردها و همچنین آسیب‌پذیری‌ها به تفکیک دو گروه روستاهای گردشگری و غیرگردشگری بررسی شده است. علاوه بر این، نتایج معیشتی نیز در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی فقط در گروه روستاهای گردشگری ارزیابی شده است. راثو^۴ و دیگران در سال ۲۰۱۴ طی پژوهشی در مناطق مختلف جهان به این نتیجه رسیدند که بسیاری از معضلات و مشکلات گردشگری پایدار در جهان کنونی ناشی از الگوهای نامناسب و نادرست مصرف انرژی است. اسماعیل‌زاده و دیگران در سال ۱۳۹۰ در تحقیقی با عنوان «تحلیلی بر رویکردهای توسعه گردشگری در اجتماعات محلی» رویکردهای مختلف را در گردشگری بررسی کرده‌اند و در نهایت به

۱. Harrison
 ۲. Fazedna
 ۳. Dorou
 ۴. Ryu

این نتیجه رسیده‌اند که رویکرد غالب گردشگری توسعه پایدار است، ولی در بیشتر کشورهای درحال توسعه از رویکرد انبوه‌گرایی استفاده می‌شود. لحمیان و براری در سال ۱۳۹۱ طی پژوهشی با عنوان ارزیابی میزان گرایش گردشگران به استفاده از واحدهای اقامتی شهرستان ساری به این نتیجه رسیده‌اند که شهرستان ساری علی‌رغم برخورداری از جاذبه‌های فراوان طبیعی و آثار و بناهای تاریخی و فرهنگی در قسمت زیرساخت‌هایی چون واحدهای اقامتی با امکانات و تسهیلات لازم و بازاریابی و تبلیغات گسترده در راستای گردشگری پایدار با مشکل مواجه است. شریفی و دیگران در سال ۱۳۹۴ در پژوهشی با عنوان «پهنه‌بندی اکوتوریسم با استفاده از مدل فازی» پهنه‌بندی اکوتوریسم شهرستان شیراز را بررسی کرده‌اند و با روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی اطلاعات را گردآوری و برای تحلیل داده‌ها از مدل AHP و فازی استفاده کرده‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد ۳۷/۱۴ درصد از کل مساحت شهرستان شیراز، پتانسیل بسیار بالایی برای فعالیت اکوتوریسمی دارد. مناطقی که تراکم بالای گیاهی و منابع آبی و طبیعی (چشمه، دریاچه، رودخانه و...) و همچنین شرایط مناسب اقلیمی دارند، بیشترین پتانسیل را برای فعالیت‌های اکوتوریسمی در این شهرستان دارند.

مبانی نظری

گردشگری

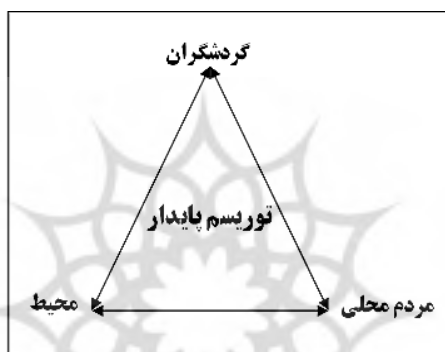
صاحب‌نظران و نهادهای مختلف تعاریف متعددی در زمینه گردشگری ارائه داده‌اند که در اینجا فقط به تعریف مطرح‌شده از سوی سازمان جهانی گردشگری (UNWTO, ۲۰۰۱: ۴) اشاره می‌شود. براساس تعریف این سازمان، «گردشگری» به عمل فردی گفته می‌شود که بیش از یک روز به مسافرت می‌رود و در آن مکان که خارج از محیط زندگی وی است برای مدتی کمتر از یک سال به منظور تفریح، تجارت و اهداف دیگر اقامت دارد (Smith, ۱۹۹۰: ۶). گردشگری فعالیتی پاک است که در حفظ طبیعت برای نسل‌های آینده مؤثر است و به کشورهای درحال توسعه در حل مشکلاتی نظیر بیکاری و فقر با تحرک بخشی به پتانسیل‌های این کشورها کمک می‌کند (Holjevac, ۲۰۰۳: ۲). این صنعت به دلیل ماهیت خود، فعالیت پیچیده و ترکیبی و مستلزم مشارکت بخش‌های مختلف و متعدد جامعه است و آثار مثبت و منفی گسترده‌ای نیز در سطوح مختلف بر جای می‌گذارد (مطیعی لنگرودی و دیگران، ۱۳۹۲: ۳). از مهم‌ترین مقاصد سکونتگاهی گردشگران شهرها هستند و گردشگری شهری نوعی از گردشگری است که شهروندان علاقه‌مند به جاذبه‌های فرهنگی، تاریخی و مذهبی و طبیعی بخشی از اوقات فراغت خود را در این مکان‌ها می‌گذرانند (Higham and Lueck, ۲۰۰۲: ۳۹). همچنین، عوامل مهم در توسعه صنعت گردشگری شامل گردشگران، مردم منطقه و ویژگی‌های مقصد می‌شود (بیگی فیروزی، ۱۳۹۰: ۲۴).

گردشگری پایدار

گردشگری پایدار در اواخر دهه ۱۹۸۰، همزمان با گزارش برانت لند^۱ در زمینه توسعه پایدار در کمیسیون جهانی محیط و توسعه مطرح شد. با بهره‌گیری از رویکرد پایداری در کمیسیون یادشده، گردشگری پایدار نوعی گردشگری تلقی می‌شود که نیازهای نسل موجود را بدون به مخاطره انداختن توانایی نسل آینده در برطرف کردن نیازهایشان، حل می‌کند (Brantland, ۱۹۹۳: ۵). سازمان گردشگری جهانی اظهار داشته است که توسعه گردشگری نقشی مهم در سه بخش توسعه پایدار (اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی) ایفا می‌کند (Reihanian et al., ۲۰۱۲: ۲۲۳). به‌طور کلی، از دید سازمان جهانی گردشگری: «گردشگری پایدار نیازهای توریست زمان حال و جوامع میزبان را برآورده می‌کند و در عین

۱. Bruntland

حال فرصت‌ها را برای گسترش ارائه می‌دهد و از منابع به‌گونه‌ای استفاده می‌کند که همزمان با حفظ ارزش‌های فرهنگی، فرایندهای اکولوژیکی، تنوع زیستی و سیستم‌های پشتیبان حیات، به نیازهای اقتصادی، اجتماعی و زیبایی‌شناختی پاسخ داده شود» (Fazenda et al., ۲۰۱۰: ۴۲۹). طبق این تعریف، گردشگری پایدار یک مفهوم چندبعدی است که با ابعاد بوم‌شناختی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی تجزیه و تحلیل می‌شود. در این چارچوب، توسعه گردشگری پایدار شامل چالش محیطی به‌شکل مقاومت در برابر ازبین‌رفتن منابع طبیعی و محیطی؛ چالش اقتصادی به‌شکل افزایش درآمد جامعه حاضر درحالی‌که درآمد نسل آینده را تضمین کند؛ چالش اجتماعی به‌شکل ارتقای عدالت اجتماعی، امنیت و برابری؛ چالش فرهنگی به‌شکل محافظت و ارتقای فرهنگ‌ها و ارزش‌های زیباشناختی؛ چالش نهادی به‌شکل ارتقای مشارکت جوامع محلی در تصمیم‌گیری راهبردی می‌باشد (Fokiali et al., ۲۰۰۶: ۲۷). در گردشگری پایدار، ضمن برآورده کردن نیازهای نسل حاضر و آینده، بین سود کوتاه‌مدت و محافظت از محیط، نگهداری هویت فرهنگی و ارتقای مزایای اقتصادی هم در میان جوامع توسعه‌یافته و هم درحال توسعه توازن برقرار می‌شود (Sinclair, ۲۰۰۳: ۴۰۴).

شکل ۱. مثلث گردشگری پایدار

منبع: افتخاری و دیگران (۱۳۸۹: ۵)

توسعه گردشگری پایدار

توسعه گردشگری پایدار در دنیای امروزی رهیافت جامعی است که خواهان رشد بلندمدت صنعت گردشگری بدون تأثیرگذاری مخرب بر زیست‌بوم‌های طبیعی است. از این‌رو، گردشگری پایدار در راستای توسعه پایدار ابعاد، عناصر و مفاهیم مختلفی دارد که هسته اصلی آن برابری بین نسلی است (Abdulleav, ۲۰۰۴: ۱۶۳).

شاخص‌های توسعه گردشگری پایدار

۱. شاخص‌های اکولوژیکی: تنوع زیستی، مصرف منابع، اکوسیستم‌ها، آلودگی‌های محیطی، دفع ضایعات، پوشش گیاهی، ایمنی؛

۲. شاخص‌های اقتصادی: اشتغال، رفاه اقتصادی، کارایی اقتصادی، مصرف انرژی، حمل‌ونقل؛

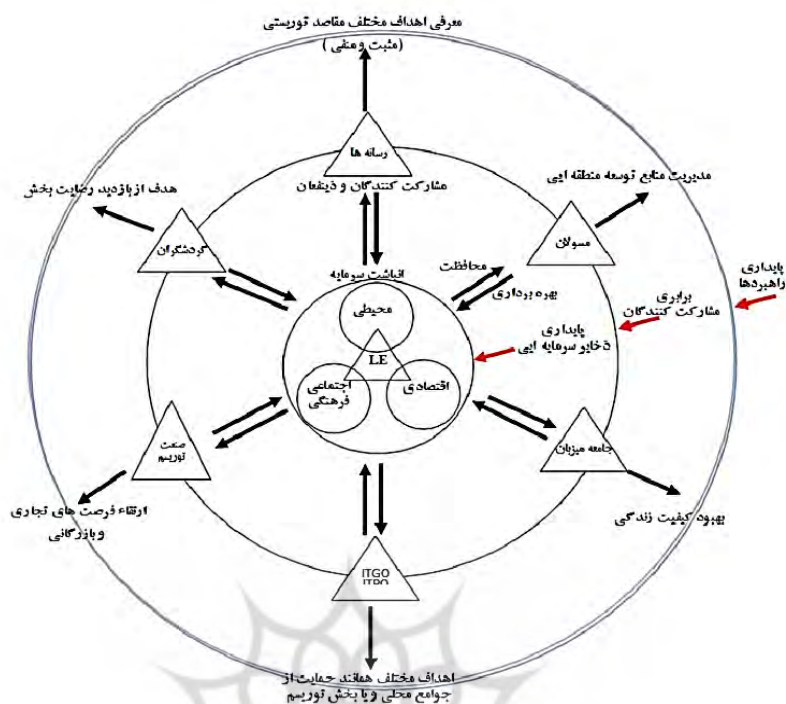
۳. شاخص‌های اجتماعی: مشارکت، آموزش، سلامت، عدالت، امنیت، جمعیت، سطح رضایت گردشگران؛

۴. شاخص‌های نهادی: دسترسی به اطلاعات و ارتباطات، نهادهای محلی، علم و فناوری؛

۵. شاخص‌های فرهنگی: میزان وفاداری به آداب و رسوم راستین محلی، سطح حفظ هویت محلی، سطح انتظارات (اسماعیل‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۳).

هریک از شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری با یکدیگر ارتباط و تأثیر متقابل بر هم دارند. بدین ترتیب، در برنامه‌ریزی و اجرای رویکرد یادشده باید به روابط بین شاخص‌ها توجه شود. درحقیقت، سنت توسعه پایدار گردشگری ممکن است به

توسعه گردشگری در اجتماعات منجر شود (اسماعیل زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۵).

شکل ۲. مدل گردشگری پایدار
منبع: افنخاری و دیگران (۱۳۸۹)

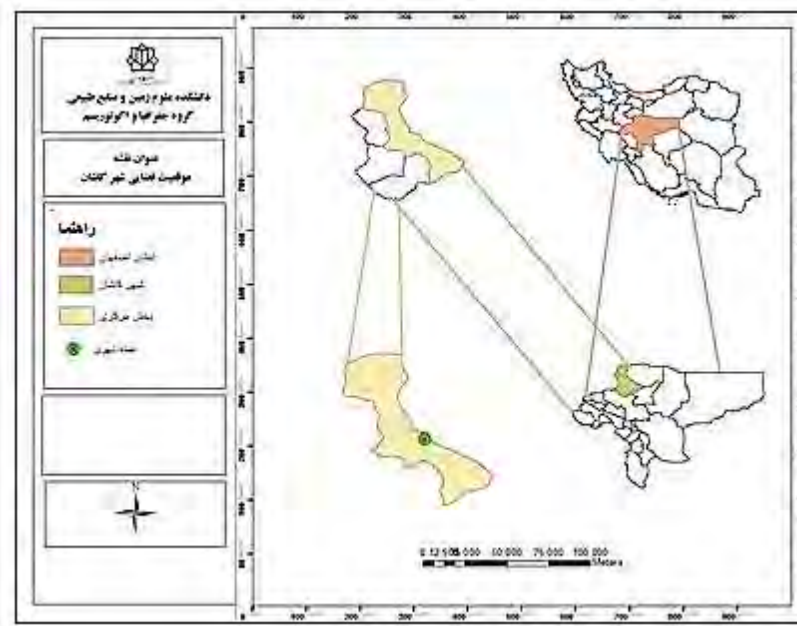
محدوده مورد مطالعه

کاشان با مساحت ۸۵۶۱ هکتار در ناحیه مرکزی ایران و در استان اصفهان واقع است و ارتفاع آن از سطح دریا ۹۴۵ متر است. آب‌وهوای کاشان گرم و خشک و به عبارت دیگر دو فصلی (زمستانی و تابستانی) است. جمعیت این شهر تا سال ۱۳۹۰ برابر با ۲۵۱۰۰۰ نفر بوده است (مهدوی، ۱۳۹۲: ۳۰-۶۰). تعداد گردشگران خارجی و داخلی این شهر در سال ۱۳۹۰، ۱۵۰۰۰۰ نفر بود (گزارش مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰: ۲۳). جاذبه‌های گردشگری کاشان براساس کارکردهای مختلف در جدول ۱ طبقه‌بندی می‌شود.

جدول ۱. جاذبه‌های گردشگری کاشان براساس کارکرد

کارکرد	جاذبه
تاریخی-فرهنگی	باغ فین، تپه‌های سیلک، مسجد آقابرگ، مدرسه آقابرگ، مجموعه خانه‌های تاریخی، بازار سنتی کاشان، مسجد جامع، مسجد و میدان میرعماد (سنگ)، مدرسه امام خمینی (ره)
طبیعی-تفریحی	موزه و باغ فین، چشمه سلیمانیه، آثار سیاحتی خارج از شهر (قمصر و نیاسر)، رصدخانه دانشگاه کاشان

منبع: محبوب فر و دیگران (۱۳۹۰: ۱۱۸)، یافته‌های تحقیق

شکل ۳. نقشه موقعیت فضایی محدوده مورد مطالعه

روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ گردآوری داده‌ها توصیفی-پیمایشی است. به منظور گردآوری داده‌ها از مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه و پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری در این پژوهش شامل کارشناسان و صاحب‌نظران ادارات و سازمان‌های دولتی مرتبط با صنعت گردشگری، ساکنان محلی و گردشگران می‌شود. براساس فرمول کوکران ۳۰۰ پرسشنامه بین جامعه آماری توزیع شد. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها مشکلات شناسایی و ریشه‌یابی شدند. روش تجزیه و تحلیل شامل چهار مرحله است. در مرحله اول، پس از مطالعه پیشینه و ادبیات تحقیق از پنج معیار اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، محیطی، نهادی و کالبدی-زیرساختی استفاده شده است. دلیل به‌کارگیری معیارهای یادشده این است که کاشان به‌عنوان یک شهر گردشگرپذیر به‌منظور دستیابی به توسعه پایدار در گردشگری خود با پنج شاخص اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، محیطی، نهادی و کالبدی-زیرساختی مواجه است. در مرحله دوم و از طریق مدل پایپ^۱ فهرستی از عوامل در شاخص‌های یادشده شناسایی شد که تأثیر مثبت یا منفی بر گردشگری پایدار داشتند. سپس از طریق مصاحبه با کارشناسان و مسئولان گردشگری شهر، ساکنان محلی و گردشگران در کاشان، از بین عوامل یادشده عوامل مؤثر بر گردشگری پایدار این شهر انتخاب شدند و با عنوان نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده در توسعه گردشگری پایدار کاشان که نقش زیرشاخص‌ها را در تحقیق حاضر ایفا می‌کنند، وارد تحقیق شدند. در مرحله سوم، براساس اطلاعات حاصل از مراحل پیشین پرسشنامه‌ای براساس فرایند تحلیل شبکه‌ای با مقیاس ۹ تایی طراحی و بین کارشناسان و صاحب‌نظران گردشگری شهر کاشان توزیع شد. در ادامه، نظرهای کارشناسان جمع‌آوری و وارد نرم‌افزار Super Decision شد. از این طریق، اولویت شاخص‌ها و نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده مشخص شد. در پایان مرحله سوم، به‌منظور تدوین راهبرد توسعه گردشگری پایدار کاشان از مهم‌ترین نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده استفاده شد. در نهایت، در مرحله چهارم از پاسخ‌دهندگان درخواست شد اهمیت هریک از راهبردهای ارائه شده را براساس زیرمعیارهای تحقیق مشخص کنند. در مرحله پنجم، با استفاده مجدد از نرم‌افزار Super Decision و ورود این نظرها به نرم‌افزار، اولویت راهبردها نیز تعیین شد. در ادامه، دو مدل مورد استفاده در پژوهش حاضر توضیح داده می‌شود.

فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP)^۱

آل ساعتی^۲ روش ANP را برای حل مسائلی که بین گزینه‌ها یا معیارها وابستگی دارند پایه‌ریزی کرد (منوریان، ۱۳۹۰: ۵۲). ANP از سه گام اصلی پایه‌ریزی مدل و ساختار مسئله، تشکیل ماتریس مقایسات زوجی و بردارهای تقدم و ارائه سوپر ماتریس تشکیل می‌شود (عالم تبریز و باقرزاده آذر، ۱۳۸۹: ۵۹؛ ۱۳۲۶: ۲۰۱۱: Liao et al.).

مدل پایپ (PIP)^۳

همان‌طور که بیان شد، طبق روش پایپ ابتدا مشکلات شناسایی، تجزیه و تحلیل و ریشه‌یابی می‌شوند و سپس نیروهای بازدارنده و ترغیب‌کننده مؤثر در ایجاد مشکلات بالقوه یا رفع مشکلات بالفعل تعیین می‌شوند. در نهایت، راهبردهایی برای بهره‌گیری از نیروهای ترغیب‌کننده و مقابله با نیروهای بازدارنده تدوین و برنامه‌های عملی بهبود مشخص می‌شوند. فرایند مدل برنامه‌ریزی بهبود عملکرد در جدول ۲ به‌طور خلاصه مشاهده می‌شود (داوری و شانه ساززاده، ۱۳۸۰: ۱۰۹).

جدول ۲. فرایند مدل PIP

مرحله	فعالیت‌ها
۱	تعیین شاخص‌های عملکرد و اولویت اهداف، پیش‌بینی عملکرد آینده
۲	شناسایی و تجزیه و تحلیل مشکلات عملکرد، تعیین نیروهای بازدارنده و ترغیب‌کننده ریشه‌یابی و دسته‌بندی مشکلات
۳	ارزیابی قدرت نسبی نیروهای بازدارنده و ترغیب‌کننده تدوین راهبرد به‌ازای هریک از نیروهای بازدارنده یا ترغیب‌کننده شناسایی امکانات بالقوه و بالفعل تدوین یک برنامه بهبود عملکرد برای سازمان

بحث و یافته‌ها

در جدول ۳، ویژگی‌های اجتماعی جامعه آماری (جنسیت، تحصیلات، شغل) شرح داده می‌شود.

جدول ۳. ویژگی اجتماعی جامعه آماری

اطلاعات جمعیت‌شناختی	فراوانی	درصد	جمع کل	
			فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۵۸	۳۰۰	۱۰۰
	زن	۱۴۲	۳۰۰	۱۰۰
تحصیلات	زیر دیپلم	۶۱	۲۰/۳۳	۱۰۰
	دیپلم	۹۲	۳۰/۶۶	۱۰۰
	کارشناسی	۱۰۷	۳۵/۶۶	۱۰۰
	کارشناسی ارشد و دکتری	۴۴	۱۴/۶۶	۱۰۰
شغل	دولتی	۸۵	۲۸/۳۳	۱۰۰
	آزاد	۱۴۰	۴۶/۶۶	۱۰۰
	خانه‌دار	۳۹	۱۳	۱۰۰
	دانشجو	۳۰	۱۰	۱۰۰

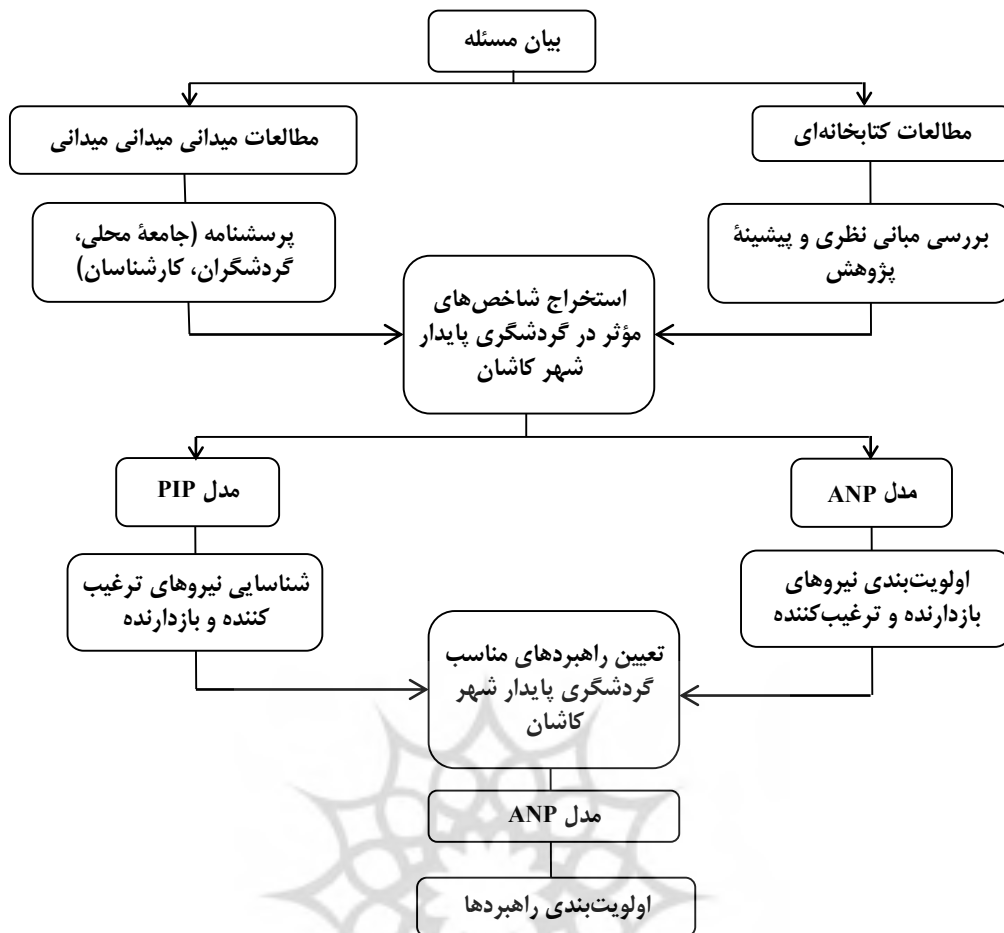
۱. Analytical Network Process

۲. Saaty

۳. Performance Improvement Programming

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۴. مدل مفهومی روش تحقیق

همان‌طور که در جدول ۴ شرح داده می‌شود، جامعه آماری این پژوهش شامل کارشناسان، جامعه محلی و گردشگری می‌باشد. در منطقه مورد مطالعه، ۸ نیروی ترغیب‌کننده و ۹ نیروی بازدارنده شناسایی شده است. به این ترتیب، در یک تحلیل ساده می‌توان گفت پایداری گردشگری کاشان با خطر مواجه است و نیازمند بازنگری و ارائه سیاست‌های مناسب در راستای رفع نیروهای بازدارنده و استفاده از نیروهای ترغیب‌کننده است.

جدول ۴. نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده در گردشگری کاشان

نیروهای بازدارنده	نیروهای ترغیب‌کننده
افزایش هزینه کالاها و خدمات (۱-N)	ایجاد اشتغال و افزایش درآمد (۱-P)
فصلی بودن فرصت‌های شغلی (۲-N)	تولیدات محلی با کیفیت بالا (۲-P)
امکانات و تسهیلات گردشگری شهرهای رقیب مانند یزد و اصفهان (۳-N)	ارتقای سطح زندگی اجتماعی (۳-P)
ازدیاد ناهنجاری‌های اجتماعی (۴-N)	وجود مردم خونگرم و مهربان (۴-P)
وجود اقلیم خشک در فصول مختلف و دمای زیاد هوا در فصول پرگردشگر (۶-N)	وجود طبیعت زیبا و جذابیت‌های تاریخی (۵-P)
کم‌توان بودن ظرفیت محیطی در فصول پرگردشگر (۷-N)	افزایش زباله و آلودگی و ازبین‌رفتن چشم‌اندازها (۵-N)
کم‌توجهی بخش دولتی به سرمایه‌گذاری در این منطقه (۸-N)	ارتقای مشارکت مردم (۶-P)
کم‌توجهی به امر تبلیغات برای جذب گردشگر (۹-N)	توجه بخش خصوصی به گردشگری (۷-P)
کمبود زیرساخت‌های رفاهی-خدماتی (۱۰-N)	قرار گرفتن بین دو قطب پرجمعیت اصفهان و تهران (۸-P)

در جدول ۵ و ۶ اطلاعات حاصل از خروجی نرم‌افزار Super Decision شرح داده می‌شود و اولویت‌بندی شاخص‌ها و نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده مشخص می‌شود. همان‌طور که جدول ۵ نشان می‌دهد در بین شاخص‌های مؤثر در گردشگری کاشان شاخص اقتصادی بالاترین امتیاز را دارد و سپس به ترتیب اولویت شاخص زیرساختی، محیطی، اجتماعی- فرهنگی و نهادی بر گردشگری کاشان تأثیرگذارند.

جدول ۵. اولویت شاخص‌های تحقیق

شاخص‌ها	مقادیر اولویت‌بندی شده	رتبه
اقتصادی	۰/۳۳۸۴۱	۱
زیرساختی	۰/۲۷۶۹۲	۲
محیطی	۰/۲۱۳۹۴	۳
اجتماعی- فرهنگی	۰/۱۰۰۷۴	۴
نهادی	۰/۶۹۹۹	۵

همان‌طور که در جدول ۵ نشان داده شده است، شاخص اقتصادی مهم‌ترین شاخص در گردشگری کاشان است که به دلیل مرغوب‌بودن و کمیاب‌بودن سوغات این شهر است. همچنین، نتایج نشان می‌دهد گردشگری بر افزایش درآمد و ایجاد اشتغال شهروندان در این شهر تأثیرگذار بوده است. دومین شاخص پراهمیت شاخص زیرساختی است که نتایج نشان می‌دهد کاشان با کمبود تجهیزات و تسهیلات رفاهی مواجه است که در فصول گردشگری پذیر موجب شلوغی و مشکلاتی برای شهروندان و گردشگران می‌شود. سومین شاخص مهم کاشان شاخص محیطی است که به دلیل طبیعت بکر نیا سر و قمر و وجود بناهای جذاب تاریخی است، اما تعدد گردشگر موجب تخریب بافت‌های تاریخی می‌شود و همچنین توان کم محیط برای پرگردشگر از لحاظ شاخص محیطی برای گردشگری کاشان مخاطره ایجاد می‌کند. چهارمین شاخص مهم شاخص اجتماعی- فرهنگی است که به اذعان شهروندان و با توجه به نتایج پرسشنامه‌ها، گردشگری سطح زندگی شهروندان را ارتقا داده است و به اذعان گردشگران برخورد مردم کاشان و خونگرمی آن‌ها سبب افزایش انگیزه در گردشگران برای مسافرت‌های بعدی به این شهر شده است. شایان ذکر است بیشتر مردم کاشان مذهبی هستند و مغایرت پوشش برخی گردشگران داخلی و خارجی با آن‌ها، سبب الگوگرفتن مردم از گردشگران می‌شود و در برخی موارد ناهنجاری اجتماعی به وجود می‌آورد. عامل نهادی کم‌تأثیرترین عامل در گردشگری کاشان شناخته شده و کمترین امتیاز را داشته است؛ زیرا گردشگری کاشان خلاق است و عنصر مهم گردشگری خلاق مردم هستند و دولت و سازمان‌های دولتی تأثیر کمتری روی گردشگری دارند. مهم‌ترین عنصر گردشگری کاشان نیز مردم هستند.

جدول ۶. اولویت‌بندی نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده

نیروهای ترغیب‌کننده			نیروهای بازدارنده		
رتبه	مقادیر اولویت‌بندی شده	زیرشاخص	رتبه	مقادیر اولویت‌بندی شده	زیرشاخص
۱	۰/۳۳۷۹۹	۱-P	۱	۰/۲۸۸۶۴	۱-N
۲	۰/۱۸۳۷۳	۲-P	۲	۰/۲۰۰۸۷	۱۰-N
۳	۰/۱۶۵۷۰	۵-P	۳	۰/۱۲۷۳۹	۲-N
۴	۰/۱۱۵۹۹	۳-P	۴	۰/۱۱۸۷۶	۷-N
۵	۰/۰۸۷۷	۴-P	۵	۰/۰۸۲۶۷	۵-N
۶	۰/۰۶۵۵۶۲	۶-P	۶	۰/۰۵۷۲۶	۶-N
۷	۰/۰۴۳۲۱	۷-P	۷	۰/۰۵۰۵۱	۳-N
۸	۰/۰۲۱۳۲	۸-P	۸	۰/۰۳۵۹۵	۴-N
۹	-	-	۹	۰/۰۲۰۱۸	۱۰-N
۱۰	-	-	۱۰	۰/۰۱۷۷۶	۹-N

با استفاده از اطلاعات حاصل از مراحل اول تا سوم روش پژوهش، راهبردهای مناسب توسعه گردشگری پایدار کاشان تدوین و اولویت‌بندی شدند. طبق مدل PIP به‌ازای مهم‌ترین نیروهای ترغیب‌کننده و بازدارنده (رتبه ۱ تا ۴) راهبردهای مناسب تدوین می‌شوند. در نتیجه، در این مرحله به‌منظور استفاده از نیروهای ترغیب‌کننده و اجتناب از نیروهای بازدارنده راهبردهای مناسب ارائه می‌شود.

۱. بهره‌گیری بهینه و هدفمند از افزایش انگیزه مسافرت در بین مردم در راستای بهره‌برداری از جاذبه‌ها و فرآورده‌های توریستی به‌منظور ایجاد اشتغال و درآمد برای مردم کاشان (۱-P, ۲-P)؛
 ۲. احیای بافت‌های تاریخی و رسیدگی بیشتر به آن‌ها به‌منظور جلوگیری از تخریب‌شدن و کاهش انگیزه مسافران از سفر به کاشان و آگاه‌سازی آن‌ها در راستای بهره‌گیری از الگوهای رفتاری مثبت گردشگران (۵-P, ۳-P)؛
 ۳. نظارت بر قیمت اجناس از طرف سازمان‌های مرتبط در طول فصول پرگردشگر به‌منظور بهره‌برداری از قسمت‌های مختلف آن برای مردم و گردشگران (۱-N)؛
 ۴. دعوت از سرمایه‌گذاران خصوصی برای ساخت گزینه‌های متنوعی از مراکز اقامتی متناسب با اقشار مختلف اجتماعی، ساخت مراکز خدماتی-رفاهی و توزیع مناسب آن‌ها در سطح شهر و احداث مراکز تفریحی مانند پارک جنگلی موزه‌های تاریخی و... (۱۰-N)؛
 ۵. شناسایی و بهره‌گیری از جاذبه‌ها، فرآورده‌ها و دیگر مزیت‌های نسبی توریستی کاشان به‌منظور جلب گردشگران در فصولی که گردشگر کم است (۲-N)؛
 ۶. ظرفیت‌پذیری و تعیین حد مطلوب تراکم جمعیت در مکان‌های مختلف توریستی در کاشان به‌منظور کاهش فشار و تراکم بیش از حد به این مکان‌ها و جاذبه‌ها و جلوگیری از از بین رفتن و تخریب آن‌ها (۷-N)؛
- در مرحله پنجم، راهبردهای تدوین شده نیز توسط کارشناسان امتیاز داده شد و در نرم‌افزار Super Decision تجزیه و تحلیل شد که امتیازبندی آن در جدول ۷ مشاهده می‌شود.

جدول ۷. اولویت‌بندی و امتیاز راهبردهای پژوهش

امتیاز	راهبرد
۰/۰۹	بهره‌گیری بهینه و هدفمند از افزایش انگیزه مسافرت در بین مردم در راستای بهره‌برداری از جاذبه‌ها و فرآورده‌های توریستی به‌منظور ایجاد اشتغال و درآمد برای مردم کاشان
۰/۰۷	نظارت بر قیمت اجناس از طرف سازمان‌های مرتبط در طول فصول پرگردشگر به‌منظور بهره‌برداری از قسمت‌های مختلف آن برای مردم و گردشگران
۰/۰۶	احیای بافت‌های تاریخی و رسیدگی بیشتر به آن‌ها به‌منظور جلوگیری از تخریب و کاهش انگیزه مسافران از سفر به کاشان و آگاه‌سازی آن‌ها در راستای بهره‌گیری از الگوهای رفتاری مثبت گردشگران
۰/۰۵	دعوت از سرمایه‌گذاران خصوصی برای ساخت گزینه‌های متنوعی از مراکز اقامتی متناسب با اقشار مختلف اجتماعی، ساخت مراکز خدماتی-رفاهی و توزیع مناسب آن‌ها در سطح شهر و احداث مراکز تفریحی مانند پارک جنگلی موزه‌های تاریخی و...
۰/۰۵	ظرفیت‌پذیری و تعیین حد مطلوب تراکم جمعیت در مکان‌های مختلف توریستی در کاشان به‌منظور کاهش فشار و تراکم بیش از حد به این مکان‌ها و جاذبه‌ها و جلوگیری از از بین رفتن و تخریب آن‌ها
۰/۰۴	شناسایی و بهره‌گیری از جاذبه‌ها و دیگر مزیت‌های توریستی به‌منظور جلب گردشگران در فصول کم‌گردشگر

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج تحقیق، پایداری گردشگری کاشان رو به آسیب‌پذیری است. ولی به‌لحاظ اقتصادی امتیاز بالایی در بین نیروهای ترغیب‌کننده داشته است و می‌توان گفت در راستای یکی از اهداف توسعه پایدار که کاهش فقر است، با ایجاد اشتغال و افزایش درآمد موفق بوده است. همچنین، محصولات محلی این شهر، گردشگری اقتصادی را رونق بخشیده

است، اما فصلی‌بودن گردشگری و هزینه بالای امکانات و خدمات در این فصول نتایج خوب آن را خنثی می‌کند. از بعد محیطی، بناهای تاریخی کاشان به مرمت نیاز دارد و مسئولان و نهادهای مرتبط باید به‌منظور مشارکت بیشتر جامعه محلی کاشان در حفاظت از محیط‌زیست تلاش کنند. به‌لحاظ توان محیطی نیز این شهر در فصول پرگردشگر از لحاظ ساکنان و گردشگران دچار مشکلاتی است که با تقویت زیرساخت‌ها و افزایش مراکز خدماتی-رفاهی و توزیع مناسب آن‌ها در سطح شهر از این مشکل کاسته می‌شود. مؤلفه نامناسب‌بودن و ناکافی‌بودن تسهیلات و تجهیزات اقامتی و رفاهی بیشترین اهمیت را دارد و باید با مشارکت بخش‌های دولتی و خصوصی، این مورد به‌عنوان مانع توسعه کانون‌های گردشگری برطرف شود و این مسئله نیز نیازمند مدیریتی قوی، باثبات و آینده‌نگر است. از لحاظ اجتماعی، مردم کاشان توانسته‌اند با آداب و اخلاق منحصربه‌فرد خود نظر گردشگران را جلب کنند و موجب رونق گردشگری شوند. همچنین، زندگی اجتماعی مردم رونق یافته است. البته خطر ایجاد حس مصرف‌گرایی همیشه شهروندان شهرهای پرگردشگر را تهدید کرده است که در این زمینه نیز باید فرهنگ‌سازی صورت گیرد. عامل نهادی ضعیف‌ترین عامل تأثیرگذار در گردشگری کاشان است، در صورتی که وجود مدیریت باثبات و کارا از مشکلات گردشگری این شهر می‌کاهد. در راستای این مسئله و افزایش پایداری گردشگری کاشان باید اقدامات زیر صورت گیرد: بازنگری در نحوه تبلیغات برای معرفی جاذبه‌های گردشگری منطقه، توسعه شبکه اطلاعات گردشگری و خدمات اطلاع‌رسانی و آموزش گردشگری، استفاده از کارشناسان و مردم بومی به منظور برنامه‌ریزی برای جاذبه‌های گردشگری، برگزاری سمینارها و نشست‌هایی در راستای افزایش پایداری گردشگری در کاشان از سوی شورای شهر و سازمان میراث فرهنگی کاشان با حضور سایر دستگاه‌ها و مسئولان مرتبط و کارآفرینان، دعوت از سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی و ایجاد تسهیلات و امتیازهای ویژه سرمایه‌گذاری در زمینه احداث هتل‌ها، مجتمع‌های اقامتی و تأسیسات تفریحی همچون پارک‌های تفریحی و جنگلی، ایجاد زمین‌های ورزشی، موزه میراث فرهنگی و ...

به‌منظور عملی‌شدن راهبردهای حاصل از پژوهش پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. استفاده مناسب و هدفمند از تمایل بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری به‌منظور بهره‌مندی از جاذبه‌های گردشگری برای ایجاد اشتغال و درآمد بیشتر برای ساکنان کاشان؛
۲. تأکید بر توسعه گردشگری فرهنگی-تاریخی به‌دلیل وجود مزیت‌های نسبی این نوع گردشگری در منطقه؛
۳. بهره‌گیری از جاذبه‌های فرهنگی-تاریخی منطقه و ایجاد محور گردشگری فین-سیلک-کاشان؛
۴. توسعه تأسیسات گردشگری مانند ایجاد هتل و رستوران در طبیعت زیبای پیرامون نیاسر و قمصر؛ ظرفیت‌پذیری و تعیین حد مطلوب تراکم جمعیت در مکان‌های مختلف توریستی منطقه در راستای کاهش فشار و تراکم بیش از حد به این مکان‌ها و جاذبه‌ها و جلوگیری از از بین رفتن و تخریب آن‌ها؛
۵. احیا، بهسازی و زیباسازی محیط پیرامون بناهای تاریخی و مذهبی؛
۶. وضع قوانینی در راستای تخریب محیط‌زیست از جانب مجلس برای کمک به زیبایی چشم‌اندازهای طبیعی در سراسر کشور از جمله طبیعت کاشان؛
۷. تقویت تبلیغات و فعالیت‌های آگاه‌سازی در رسانه‌ها درباره قابلیت‌های گردشگری منطقه در سطح داخلی و بین‌المللی و از بین بردن ذهنیت بد گردشگران خارجی درباره وضعیت امنیتی و فرهنگی ایران و از جمله قطب توریستی کاشان؛
۸. تنوع‌بخشی به امکانات، فعالیت‌ها و خدمات توریستی به‌منظور جلب رضایت گردشگران و افزایش تعداد گردشگران در کاشان و همچنین به‌کارگیری طبقات مختلف مردم در فعالیت‌های مختلف.

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی و عبدالله آقاسی‌زاده، ۱۳۹۰، تأثیر منطقه آزاد چابهار بر گردشگری توسعه حوزه نفوذ آن با بهره‌گیری از مدل رگرسیون و آزمون *test-T*، مجله جغرافیا و توسعه، دوره اول، شماره ۲۱، صص ۶-۲۵.
۲. اسماعیل‌زاده، حسن، صرافی، مظفر و جمیله توکلی‌نیا، ۱۳۹۰، تحلیلی بر رویکرد گردشگری در اجتماعات محلی، مجله علوم محیطی، دوره نهم، شماره ۲، صص ۱۱۹-۱۴۲.
۳. افتخاری، عبدالرضا، مهدوی، داوود و مهدی پورطاهری، ۱۳۸۹، فرآیند بومی‌سازی‌ها شاخص توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران، پژوهش‌های روستایی، دوره اول، شماره ۴، صص ۱-۴۱.
۴. بیگی فیروزی، الهیار، ۱۳۹۰، تدوین استراتژی توسعه صنعت گردشگری استان لرستان بر اساس تحلیل SWOT و فرآیند تحلیل شبکه‌ای ANP، پایان‌نامه رشته مدیریت بازرگانی به راهنمایی مهدی کاظمی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۵. جمالو، فاطمه، ۱۳۸۹، رعایت حقوق و تکالیف متقابل افراد در بهره‌گیری از محیط‌زیست سالم، راهبردهایی برای ارتقای علوم انسانی در کشور، نشریه محیط‌زیست و منابع طبیعی، دوره اول، شماره ۲، صص ۲۰۵-۲۱۸.
۶. داوری، دردانه و محمدحسن شانه‌سار زاده، ۱۳۸۰، مدیریت استراتژیک از تئوری تا عمل، چاپ اول، انتشارات آتنا، تهران.
۷. رامشت، محمدحسین و مریم فیض‌الهی، ۱۳۹۲، اولویت‌گذاری و رتبه‌بندی کانون‌های گردشگری دشت ابراهیم یزد، مجله پژوهش‌های برنامه‌ریزی فضایی، دوره سوم، شماره ۲، صص ۱-۱۸.
۸. شریفی، مریم و علیرضا بستانی، ۱۳۹۲، پهنه‌بندی اکوتوریسم با استفاده از مدل فازی مطالعه موردی: شیراز، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره پنجم، شماره ۱۶، صص ۱-۱۷.
۹. صدرموسوی، میرستار و جواد دخیلی کهنوئی، ۱۳۸۶، ارزیابی وضعیت تسهیلات گردشگری استان آذربایجان شرقی از دید گردشگران، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، دوره سی‌ونهم، شماره ۱، صص ۱-۱۲۹.
۱۰. ضرابی، اصغر و محبوب فر محمدرضا، ۱۳۹۲، کاربرد مدل *QSPM-SWOT* در تدوین استراتژی توسعه گردشگری شهر کاشان، مجله برنامه‌ریزی فضا، دوره سوم، شماره ۴، صص ۳۷-۵۸.
۱۱. عالم تبریز، اکبر و محمد باقرزاده آذر، ۱۳۸۹، مدل تصمیم‌گیری فرآیند تحلیل شبکه‌ای فازی برای گزینش تأمین‌کننده راهبردی، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، دوره چهاردهم، شماره ۵۴، صص ۵۴-۸۶.
۱۲. قدمی، مصطفی و ناصر عقیلی زاده، ۱۳۹۰، ارزیابی توسعه گردشگری مقصد در چارچوب پایداری نمونه مورد مطالعه: دهستان تمشک شهرستان تنکابن، مجله تحقیقات جغرافیایی، دوره بیست‌وهفتم، شماره ۱، صص ۷۹-۱۰۴.
۱۳. کاظمی، مهدی، ۱۳۸۷، مدیریت گردشگری، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.
۱۴. لحمیان، رضا و معصومه براری، ۱۳۹۲، ارزیابی میزان گرایش گردشگران به استفاده از واحدهای اقامتی در شهرستان ساری، مجله علوم جغرافیایی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، دوره اول، شماره ۱۵، صص ۲۰-۳۵.
۱۵. مطیعی لنگرودی، سیدحسن، شریفی، انور و مریم رضائیه آزادی، ۱۳۹۲، امکان‌سنجی توسعه گردشگری در نواحی روستایی از دیدگاه گردشگران (بخش تخت سلیمان شهرستان تکاب)، مجله چشم‌انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی، سال هشتم، شماره ۲۴، صص ۱-۱۷.
۱۶. مهدوی، شهرام، کانی نجفی، علی‌اکبر و علیرضا خواجه شاهکوهی، ۱۳۹۰، سنجش شاخص‌های توسعه در مناطق شهری با تأکید بر کیفیت زندگی، مطالعه موردی: شهر کاشان، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره پنجم، شماره ۱۶، صص ۲۸۵-۲۹۶.
۱۷. Abdullaev, A., ۲۰۰۴, **Rural tourism and sustainable development in Hookkaido, For The Degree of Master Of science**, Division of Urban and Environmental Engineering, Vol. ۱۳, No. ۲, PP. ۱۶۲-۱۶۵.
۱۸. Altinay. M. & Hussain, K., ۲۰۰۵, **Sustainable tourism development: A case study of North**

- Cyprus, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. ۳, No. ۱۷, PP. ۲-۲۷۲.
۱۹. Butle, R. R. W., ۱۹۹۸, **Sustainable tourism – looking backwards in order to progress**, *Sustainable Tourism in Island Destinations*, Vol. ۲, No. ۱۲, PP. ۳۴-۵۶.
 ۲۰. Choi, H. S. & Sirakaya, E., ۲۰۰۶, **Sustainability Indicators for managing community tourism**, *Tourism Management*, Vol. ۲۷, No. ۱۱, PP. ۱۲۷۴-۱۲۸۹.
 ۲۱. Fazenda, N., Da Silva, F. N. & Costa, C., ۲۰۱۰, **Douro valley tourism plan; The plan as part of a sustainable tourist destination development process**, *Journal of World Hospitality and Tourism*, Vol. ۲, No. ۴, PP. ۴۲۸-۴۴۰.
 ۲۲. Fokiali, P., Xanthakou, Y., Tatlidil, E. & Kaila, M., ۲۰۰۶, **Tourism and sustainable development strategies in RHODES: The awareness of the local societies**, *Journal of Ege Academic Review*, Vol. ۶, No. ۲, PP. ۲۵-۴۶.
 ۲۳. Harrison, L. C., Jayawardena, C. & Clayton, A., ۲۰۰۳, **Sustainable tourism development in the Caribbean: Practical challenges**, *International Journal of Contemporary Management*, Vol. ۱۵, No. ۵, PP. ۲۹۴-۲۹۸.
 ۲۴. Hawkes, S. & Williams, P., ۱۹۹۳, **From principles to practice: A casebook of best environmental practice in tourism**, Burnaby, BC: Centre for Tourism Policy, Vol. ۲, No. ۱۳, PP. ۲۰-۳۳.
 ۲۵. Holjevac, A. I., ۲۰۰۳, **A vision of tourism and the hotel industry in the ۲۱st century**, *Hospitality management*, Vol. ۲۲, No. ۲۳, PP. ۱۳-۲۸.
 ۲۶. Lee, T. H. & Liu, R. T., ۲۰۱۱, **Strategy formulation for the recreational areas of Central Taiwan: An application of SWOT (strengths, weaknesses, opportunities, threat) analysis**, *Journal of Hospitality Management and Tourism*, Vol. ۲, No. ۳, PP. ۳۸-۴۷.
 ۲۷. Liao, S. K., Chen, Y. C., Chang, K. L. & Tseng, T. W., ۲۰۱۱, **Assessing the performance of Taiw.**
 ۲۸. Liu, A. & Wall, G., ۲۰۰۶, **Planning tourism employment: A developing country perspective**, *Journal of Tourism Management*, Vol. ۲۷, No. ۱, PP. ۱۵۹-۱۷۰.
 ۲۹. Monavvarian, A., Fathi, M. R., Zarchi, M. K. & Faghil, A., ۲۰۱۱, **Combining ANP with TOPSIS in selecting knowledge management strategies (Case study: Pars Tire Company)**, *European Journal of Scientific Research*, Vol. ۵۴, No. ۴, PP. ۵۳۸-۵۴۶.
 ۳۰. Paul, B. G. & Reinhard-Vogl, C. H., ۲۰۱۲, **Organic shrimp aquaculture for sustainable household livelihoods in Bangladesh**, *Ocean and Coastal Management*, Vol. ۷۱, No. ۲, PP. ۱-۱۲.
 ۳۱. Reihanian, A., Beinti Mahmood, N. Z., Kahrom, E. & Wan Hin, T., ۲۰۱۲, **Sustainable tourism development strategy by SWOT analysis: Boujagh National Park, Iran**, *African Journal of Business Management*, Vol. ۵, No. ۴, PP. ۱۳۲۵-۱۳۳۳.
 ۳۲. Ryu, H., Shonkhor, D., Yeonbae, K. & Kyunam, K., ۲۰۱۴, **Electricity generation mix considering energy security and carbon emission mitigation: Case of Korea and Mongolia**, *European journal of Energy*, Vol. ۶۴, No. ۲, PP. ۱۰۷۱-۱۰۷۹.
 ۳۳. Sinclair, D. & Jayawardena, C., ۲۰۰۳, **The development of sustainable tourism in the Guianas**, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. ۵, No. ۷, PP. ۴۰۲-۴۰۷.
 ۳۴. Smith, S., ۱۹۹۵, **Tourism Analysis; A handbook**, Longman Group Limited, ۲nd edition.
 ۳۵. Tohid, F., ۲۰۱۱, **Economic impact of tourism industry**, *International Journal of Business and Management*, Vol. ۶, No. ۸, PP. ۲۰۶-۲۱۵.
 ۳۶. WTO (The World Tourism Organization), ۲۰۰۱, **What tourism managers need to know: A practical guide to the development and use of indicators of sustainable tourism**, Madrid, Spain: The world tourism organization.
 ۳۷. www.amar.org